

УДК 657.6:343.53

*Марина Никонович, Наталя Барабаш, Анна Мищенко***АУДИТОРСЬКЕ ОЦІНЮВАННЯ РИЗИКУ ШАХРАЙСТВА***Марина Никонович, Наталя Барабаш, Анна Мищенко***АУДИТОРСКАЯ ОЦЕНКА РИСКА МОШЕННИЧЕСТВА***Marina Nikonovich, Natalia Barabash, Anna Mishchenko***AUDIT EVALUATION OF FRAUD'S RISK**

*Досліджено окремі питання оцінювання аудиторських ризиків, пов'язаних з фактами шахрайства, які належать до зон підвищеного професійного ризику, визначено типи та фактори шахрайства, розглянуто основні етапи та процедури процесу оцінювання ризику шахрайства.*

**Ключові слова:** аудит, шахрайство, шахрайські дії, ризик шахрайства, типи шахрайства, фактори ризику шахрайства.

*Бібл.: 7.*

*Исследованы отдельные вопросы оценки аудиторских рисков, связанных с фактами мошенничества, принадлежащих к зонам повышенного профессионального риска, определены типы и факторы мошенничества, рассмотрены основные этапы и процедуры процесса оценки риска мошенничества.*

**Ключевые слова:** аудит, мошенничество, мошеннические действия, риск мошенничества, типы мошенничества, факторы риска мошенничества.

*Библ.: 7.*

*Some questions of audit risks evaluation related to fraud's facts which are belong to areas of increased occupational risk are researched, the fraud's types and factors are determined, the main stages and procedures evaluation's process of fraud's risk are considered.*

**Key words:** audit, fraud, fraud's actions, fraud's risk, fraud's types, factors of fraud's risk.

*Bibl.: 7.***JEL Classification:** M40; O17

**Постановка проблеми.** Сучасні умови розвитку економіки, адаптація до нових умов ведення бізнесу, досвід, а також нові професійні ризики, що склалися у перебігу багаторічної практики, зумовили прийняття провідними світовими саморегульованими аудиторськими організаціями певних нововведень у міжнародні стандарти аудиту. Однією з ключових змін у методології аудиту є впровадження ризик-орієнтованого підходу до процедури аудиторської перевірки, що передбачає виявлення й оцінювання великої кількості окремих аудиторських ризиків, на відміну від більш ранньої концепції, яка ґрунтується на розрахунку загального аудиторського ризику. Саме такі аудиторські ризики, що пов'язані з фактами шахрайства і спричинюють суттєве викривлення фінансової звітності, повинні розглядати аудиторів.

Комплексність і складність бізнес-процесів вимагають від аудитора детального розуміння діяльності й особливостей функціонування підприємства, однак обмеження в часових межах перевірки змушують аудитора приймати більш високий рівень професійного ризику.

Сьогодні не існує чітких методик, що визначають підходи до вивчення діяльності підприємства, а також методик, які дозволяють виявляти конкретні ризики в процесі аудиту на основі ризик-орієнтованого підходу. Це також обумовлено високою варіативністю ситуацій, пов'язаних з обліком і розкриттям операцій, унікальністю кожного підприємства і галузевою специфікою. Як зазначає С. В. Бардаш «... в діяльності суб'єктів господарювання порушення умов господарювання, права власності на ресурси, технології виробництва продукції (виконання робіт, надання послуг), процесів постачання і реалізації, дотримання розрахункової дисципліни є досить звичайним явищем» [3, с. 26]. Такі обставини обумовлюють необхідність широкого застосування суб'єктивних оцінок аудитора, що збільшує його професійний ризик.

Саме сьогодні особливо актуальним стає розвиток методик виявлення й оцінювання аудиторських ризиків, особливо пов'язаних з фактами шахрайства, а також розроблен-

**ОБЛІК, КОНТРОЛЬ ТА АУДИТ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

ня відповідних інструментів, які дозволять виконувати вимоги стандартів аудиту і більш ефективно знижувати аудиторський ризик.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Дослідженню питань оцінювання аудиторських ризиків присвячені праці вітчизняних і зарубіжних учених, таких як С. В. Бардаш, Я. А. Гончарук, Г. М. Давидов, І. М. Дмитренко, Н. І. Дорош, О. А. Петрик, О. Ю. Редько, В. С. Рудницький, О. Л. Шерстюк; Р. А. Алборов, С. М. Бичкова, А. В. Газарян, Ю. Ю. Кочинев, В. І. Подольський, Л. Н. Растамханова, Я. В. Соколов, С. П. Суворова, В. П. Суйц, О. О. Терехов, А. Д. Шеремет; Р. Адамс, П. Бернстайн, Дж. К. Ван Хорн, К. Друри, Д. Миддлтон, Дж. К. Робертсон та ін.

**Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми.** Незважаючи на достатньо широке залучення науковців до висвітлення цього питання, більшість досліджень сконцентровано на тлумаченні наявних аудиторських стандартів або на математичних моделях розрахунку рівня ризиків, що, на наш погляд, не є вичерпним в умовах широкого застосування професійних суджень, де аудитор повинен керуватись впливом великої кількості факторів, які не можуть бути враховані як у математичних моделях, так і загальними нормами стандартів аудиту. Насамперед, це стосується питань аудиторського оцінювання ризику шахрайства.

Також, досліджуючи існуючі підходи щодо ідентифікації наслідків здійснення окремих форм контролю, С. В. Бардаш зазначає, що на відміну від інвентаризації, ревізії, податкової перевірки, а також інших форм контролю, в аудиті спостерігається певна полеміка щодо економіко-правового оцінювання результатів аудиту, про що свідчать праці відомих фахівців з питань аудиту, зокрема М. Т. Білухи, Ф. Ф. Бутинця, Г. М. Давидова, Н. І. Дорош, О. А. Петрик, В. С. Рудницького, Б. Ф. Усача та ін. [3, с. 19].

**Метою статті є** вирішення зазначених проблем щодо аудиторського оцінювання ризику шахрайства, що потребує подальшого теоретичного дослідження і значного практичного опрацювання, та актуалізує порушену тему.

**Виклад основного матеріалу.** Планування і виконання аудиторських процедур, оцінювання їх результатів і підготовка аудиторського звіту передбачають розгляд аудитором фактів шахрайства, які можуть спричинити суттєве викривлення фінансової звітності. Аналіз помилок і шахрайства є невід'ємною складовою аналізу аудиторського ризику, хоча він і не входить до процесу оцінювання загального ризику. Аудиторський аналіз шахрайства – це, переважно, багатоетапний і довготривалий процес, тому процедури аналізу можуть виконуватись одночасно з іншими аудиторськими процедурами. Оскільки аудит – це безперервний процес, то й оцінювання ризику шахрайства слід здійснювати постійно, протягом всього аудиту.

Шахрайство визначається стандартами як навмисні дії, які можуть бути здійснені керівництвом, персоналом, навіть третьою стороною, і спричинюють суттєве викривлення фінансової звітності. При цьому в процесі аналізу шахрайства аудитора повинні цікавити шахрайські дії (будь-які незаконні дії, які характеризуються оманною, приховуванням або зловживанням довірою; такого роду дії можуть включати і бездіяльність, викликану впливом сили або загрозою застосування сили), які є причиною суттєвих викривлень фінансової звітності, а не юридична оцінка того, чи дійсно відбулось шахрайство. Зокрема, Н. І. Дорош зазначає, що згідно з Цивільним кодексом України шахрайство є одним з видів цивільних злочинів, у зв'язку з чим класифікувати дії як шахрайство можуть тільки судово-слідчі органи [6, с. 35].

МСА розглядають два типи навмисних викривлень, які мають значення для аудиторського аналізу шахрайства в перебігу аудиту фінансової звітності: викривлення, що виникають у процесі неправдивого складання фінансової звітності і викривлення, що виникають у результаті привласнення активів.

## ОБЛІК, КОНТРОЛЬ ТА АУДИТ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Шахрайські дії передбачають наявність мотивуючих факторів і усвідомлюваних можливостей.

Мотивуючі фактори – це причини, які спонукають керівництво або інший персонал до здійснення шахрайських дій. Мотивуючі фактори можуть змусити осіб незаконно привласнити активи. Неправдиве складання фінансової звітності можливе в тих випадках, коли керівництво знаходиться під зовнішнім або внутрішнім тиском на шляху до досягнення бажаних (і, можливо, нереальних) цілей отримання доходу, особливо якщо недосягнення поставлених фінансових цілей буде мати тяжкі наслідки.

Усвідомлювані можливості – це обставини (наприклад, неефективні засоби контролю або спроможність ігнорувати засоби контролю), які дозволяють керівництву або іншому персоналу «обійти» систему внутрішнього контролю і здійснити шахрайство. Усвідомлювана можливість неправдивого складання фінансової звітності або незаконного привласнення активів існує у тому випадку, коли особа вважає, що може «перехитрити» системи внутрішнього контролю, наприклад, якщо вона посідає становище, що заслуговує на довіру, або знає конкретні недоліки в системі внутрішнього контролю.

Викривлення, що виникають у процесі неправдивого складання фінансової звітності – це викривлення, здійснені з наміром або невідображення числових показників сум або відомостей у фінансовій звітності для введення в оману користувачів фінансової звітності. Вимоги П(С)БО (або СМФЗ, якщо звітність складається за міжнародними стандартами фінансової звітності) не дозволяють вважати таку звітність представленою в усіх суттєвих аспектах.

Неправдивим складанням фінансової звітності вважаються такі дії: зміна облікових записів і документів, на основі яких складається фінансова звітність; навмисне порушення застосування принципів бухгалтерського обліку; запис фіктивних бухгалтерських проведення; навмисне неправильне відображення подій, господарських операцій або іншої важливої інформації у фінансовій звітності чи їх навмисне виключення з цієї звітності; запис фіктивних угод.

Такі дії здійснюються за допомогою створення, фальсифікації, зміни та інших маніпуляцій з обліковими записами або первинними документами. Як приклад неправдивого складання фінансової звітності можна навести такі дії: завищення доходів або прибутку для отримання більш високих винагород; завищення активів або заниження зобов'язань для відповідності вимогам отримання кредитів або позик; заниження активів для мінімізації податків.

Викривлення, які виникають у результаті привласнення активів, також спричинюють представлення фінансової звітності, яка не відповідає П(С)БО. Привласнення активів може бути здійснене різними способами, включаючи привласнення грошових коштів, розкрадання матеріальних і нематеріальних активів або оплату підприємством неіснуючих товарів і послуг (чи оплату за завищеними цінами); здебільшого такі дії супроводжуються бухгалтерськими записами, що вводять в оману, або документами для приховування фактів нестачі активів.

Докладний перелік ознак та фактів привласнення активів та недоліків обліку і внутрішнього контролю, що мають ознаки або створюють умови для вчинення шахрайських дій навіс С. В. Бардаш [1, с. 228–237].

Аудитор не несе і не може нести відповідальність за запобігання шахрайства. Однак він несе відповідальність за отримання достатньої впевненості в тому, що фінансова звітність не містить суттєвих викривлень. Так чи інакше, аудитор відповідає за планування аудиту з метою виявлення й оцінювання ситуацій, за наявності факторів, які збільшують ризик суттєвого викривлення в результаті шахрайства. Крім того, МСА 240 «Відповідальність аудитора, що стосується шахрайства, при аудиті фінансової звітності»

---

**ОБЛІК, КОНТРОЛЬ ТА АУДИТ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

---

ті» вимагає від аудитора виявлення й оцінювання ризику, який може стати причиною суттєвого викривлення фінансової звітності внаслідок шахрайства, і реакції на результати оцінювання ризику у процесі збирання та оцінки аудиторських доказів.

Аудитор не може отримати абсолютну впевненість у тому, що всі суттєві викривлення у фінансовій звітності будуть виявлені. У зв'язку з наявними обмеженнями аудиту навіть ретельно спланований і проведений аудит може не виявити суттєвих викривлень в результаті шахрайства. Шахрайські дії часто включають змову, ігнорування керівництвом засобів контролю, а також ретельно організовані схеми, такі як підробка документів, навмисне невідображення угод або цілеспрямоване викривлення фактів, що надаються аудитору. В результаті аудиторів можуть покладатись на аудиторські докази, які у дійсності є неправдивими. Спроможність аудитора виявити шахрайство залежить від досвіду порушника, частоти і обсягу маніпуляцій, величини сум, що є об'єктом маніпуляцій, і службового становища осіб, які беруть участь у шахрайських діях. Аудиторські процедури, ефективні для виявлення допущених помилок, можуть бути не ефективними для виявлення шахрайства.

Аудитору в процесі перевірки необхідно критично оцінювати вагомість отриманих аудиторських доказів і ставити під сумнів достовірність документів і заяв керівництва, які суперечать аудиторським доказам, тобто проявляти професійний скептицизм. Незалежно від минулого досвіду роботи з клієнтом, аудитор повинні бути готові до можливої наявності суттєвого викривлення, яке є наслідком шахрайства. Вся інформація і докази, зібрані аудитором, підлягають критичному оцінюванню, і це оцінювання повинно бути постійним.

У процесі планування і проведення аудиту аудитор не повинен виходити з того, що керівництво компанії-клієнта є непорядним, проте, також не повинен допускати і беззаперечної порядності керівництва. Аудиторам, дотримуючись професійного скептицизму, важливо відчувати межу прояву цього скептицизму, щоб не перетворитись на сищиків. Професійні стандарти передбачають, що до отримання доказів зворотного аудитор має право сприймати записи і документи клієнта як дійсні. Аудит, як правило, не передбачає перевірку дійсності документації і не вимагає від аудитора бути експертом з такої перевірки.

МСА встановлюють такі процедури, що складають процес оцінювання ризику шахрайства: обговорення між членами аудиторської групи питання щодо схильності фінансової звітності клієнта до суттєвого викривлення в результаті помилок і шахрайства; отримання інформації, необхідної для виявлення ризику суттєвого викривлення в результаті шахрайства; виявлення ризику, який може привести до суттєвого викривлення фінансової звітності в результаті шахрайства; оцінювання виявленого ризику, враховуючи оцінку програм клієнта та дієвість процедур контролю, спрямованих на попередження і виявлення шахрайства і помилок; ужиття відповідних дій за результатами оцінювання ризику.

Розглянемо основні етапи процесу оцінювання ризику шахрайства.

Етап 1. Збір інформації про клієнта і його середовище, що має відношення до виявлення ризику суттєвого викривлення внаслідок шахрайства.

На початку кожної перевірки аудитор разом з іншими учасниками аудиторського завдання повинен обговорити можливість суттєвого викривлення фінансової звітності клієнта внаслідок шахрайства. Обговорення повинно здійснюватися методом «мозкового штурму» і включати відкритий обмін ідеями, спостереженнями і сумнівами.

Роботу необхідно здійснювати в два підетапи. На першому – ідеї генеруються, а на другому – аналізуються. При генеруванні ідей необхідно врахувати, що, по-перше, кожен у групі повинен мати рівні шанси висунути ідею; по-друге – ніхто в групі не повинен критикувати ідеї на етапі висунування або намагатись їх будь-яким чином аналізувати.

## ОБЛІК, КОНТРОЛЬ ТА АУДИТ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

ти; по-третє – висунуті ідеї повинні бути задокументовані. На підетапі аналізу всі схожі ідеї узагальнюються. Нереальні або неправильні ідеї слід змінити або відхилити.

Обговорення ризику суттєвих викривлень внаслідок шахрайства слід здійснювати й у процесі планування аудиту, й у процесі виконання процедур по суті.

У таких обговореннях повинні розглядатись питання, що враховують особливості клієнта: чи є фактори, що вказують на неправдиве складання фінансової звітності, або на незаконне привласнення активів; на рівні яких сальдо рахунків чи класів операцій можливі суттєві викривлення у фінансовій звітності внаслідок шахрайства; способи можливого здійснення шахрайських дій у процесі складання фінансової звітності і в результаті незаконного привласнення активів; як аудиторі можуть відреагувати на можливість суттєвого викривлення фінансової звітності внаслідок шахрайства.

На думку С. В. Бардаша та С. С. Бардаша, «ризик є явищем ймовірнісним, наслідки якого негативно впливають на досягнення мети певної діяльності. До того ж ризик не є сталим явищем та постійною величиною. Його перманентність обумовлена багатьма чинниками зовнішнього та внутрішнього середовища відносно такої діяльності. Така властивість ризику призводить до того, що він не підлягає узагальненню, є суто індивідуальним та формується під впливом особливостей, притаманних тільки певному суб'єкту господарювання, зокрема: рівню та досконалості регламентування господарських операцій та процесів, складності та рівню узгодженості організаційної структури управління, конкурентному середовищу, складності технологічного процесу, складу та стану матеріально-технічної бази, надійності партнерів, кваліфікації працівників тощо, а головне, змісту стратегії господарської діяльності та особливостям тактики її реалізації» [4, с. 39].

У процесі збору інформації, необхідної для виявлення ризику шахрайства, аудиторам слід зробити запити керівництву (в окремих випадках – власникам) та іншим співробітникам щодо їх розуміння ризику шахрайства всередині компанії, включаючи розуміння ризику на рівні сальдо рахунків і класів операцій; систем бухгалтерського обліку і внутрішнього контролю, організованих керівництвом для управління таким ризиком (включаючи окремі програми попередження і виявлення шахрайства); обізнаності або підозрах керівництва про факти шахрайства; виявлення керівництвом фактів шахрайства.

Оскільки керівництво компанії-клієнта посідає найвигідніше становище для здійснення і приховування шахрайства, необхідність професійного скептицизму щодо запитів до керівництва неможна переоцінити. Звичайно, необхідно підтверджувати відповіді, особливо отримані від керівництва. Тому додатково до запитів керівництву, внутрішнім аудиторам, аудитору слід застосовувати інтерв'ювання і звертатись до осіб, наділених найвищими повноваженнями, а також до інших співробітників (які відповідають за щоденний нагляд над засобами внутрішнього контролю, фінансовий контроль і відповідність законодавству) з метою визначення їх обізнаності про факти шахрайства або їх підозрах про це. Рішення про те, до яких співробітників робити запити, в якому обсязі повинні бути ці запити – є питанням професійного судження і залежить, в основному, від думки аудитора щодо можливості надання співробітниками інформації про виявлення ризику шахрайства. Аудитор може дізнатись про думку при зустрічі з ними, обговорюючи загальний підхід і обсяг аудиту. Таке спілкування допомагає співробітникам компанії зацентрувати увагу аудитора на аспектах, що викликають стурбованість.

Запити до співробітників, які працюють поза бухгалтерією, або до співробітників з різним рівнем повноважень можуть підтвердити відповіді керівництва або можуть надати інформацію про можливе ігнорування керівництвом засобів контролю.

Для розуміння можливості виникнення суттєвих викривлень у фінансовій звітності внаслідок шахрайства, МСА рекомендують аудитору виконувати конкретні процедури аудиту щодо виявлення незвичайних або неочікуваних зв'язків, які можуть вказувати

## ОБЛІК, КОНТРОЛЬ ТА АУДИТ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

на шахрайство в процесі складання фінансової звітності. Прикладом таких процедур можуть бути попередні аналітичні процедури, спрямовані на виявлення ознак шахрайства. Результати аналітичних процедур, отримані на стадії планування, повинні оновлюватись на завершальній оглядовій стадії аудиту.

Інша інформація, яку аудиторам необхідно розглянути у разі виявлення ризику суттєвого викривлення фінансової звітності внаслідок шахрайства, включає інформацію, отриману під час обговорення ризику між членами аудиторської групи й у ході процедур прийняття і збереження клієнта. Крім того, аудитор збирає іншу інформацію при отриманні уявлення про компанію-клієнта, її внутрішній контроль, відповідні фактори аудиторського ризику й у ході виконання процедур планування.

Фактори ризику шахрайства – це події або умови, що вказують на можливість, стимул або засіб здійснення шахрайства. Ці фактори зазвичай включають позиції або схильність до виправдання шахрайства. Вони вказують або на факт неправдивого складання фінансової звітності, або на факт незаконного привласнення активів. Такий поділ фактів є певним чином умовним, оскільки фактори, що належать до неправдивого складання фінансової звітності, можуть мати місце й у разі розтрати активів. При цьому наявність певного фактора ризику не обов'язково вказує на існування шахрайства (наприклад, відсутність первинного документу), однак вони часто мають місце у тих обставинах, коли відбуваються шахрайські дії. Наявність факторів суттєвого викривлення внаслідок шахрайства, що є особливо важливим під час планування аудиту, може змінити аудиторську оцінку властивого ризику або ризику контролю.

Фактори ризику шахрайства, приклади яких наведено в МСА 240, можуть охоплювати широке коло ситуацій, з якими стикаються аудитори. Їх значущість широко варіюється залежно від розміру компанії-клієнта, форми власності, галузі, в якій здійснює свою діяльність компанія-клієнт, та багатьох інших обставин.

Зокрема, фактори ризику, що вказують на неправдиве складання фінансової звітності, пов'язані зі стилем і особливостями керівництва компанії-клієнта, а також зі ставленням керівництва або співробітників компанії-клієнта до засобів внутрішнього контролю і процесу складання фінансової звітності. Як правило, неправдиве складання фінансової звітності є можливим тоді, коли керівництво компанії-клієнта має мотивацію до отримання певних результатів, або воно відчуває тиск для досягнення бажаних і часто нереальних цілей. Засобом для досягнення таких цілей можуть бути угоди на не вигідних для компанії-клієнта умовах, вигадані та інші подібні угоди. Можливими специфічними ознаками неправдивого складання звітності є: керівництво компанії-клієнта бере на себе зобов'язання перед інвесторами, кредиторами та іншими третіми сторонами щодо досягнення завідомо завищених і нереальних результатів; спостерігається значна плінність керівних співробітників, членів ради директорів тощо; нефінансове керівництво компанії-клієнта бере занадто активну участь або займається розробленням облікової політики чи визначенням важливих розрахункових показників; керівництво здійснює операції з дочірніми підприємствами, філіями, розташованими в офшорних зонах, у разі відсутності чітких обґрунтувань з погляду бізнесу; керівництво ухиляється від відповідей на запити аудиторів; керівництво продовжує наймати неефективний персонал для роботи в бухгалтерії, ІТ-службі або внутрішньому аудиті.

Можливість незаконного привласнення активів існує тоді, коли самі активи схильні до розкрадання або коли засоби контролю, організовані для попередження чи виявлення незаконного привласнення активів, недостатні. Прикладами таких подій або умов можуть бути: компанія-клієнт обробляє значні суми готівки; матеріально-виробничі запаси характеризуються малим розміром і високою вартістю; компанія-клієнт має високоліквідні активи; процедури перевірки надійності матеріально відповідальних осіб є

**ОБЛІК, КОНТРОЛЬ ТА АУДИТ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

недостатніми; засоби захисту від несанкціонованого доступу до грошових коштів, матеріальних запасів, основних засобів є недостатніми.

У ході перевірки аудитор може отримати інформацію щодо потенційного незадоволення співробітників, які мають доступ до активів, схильних до незаконного привласнення. Ці обставини часто обумовлюють мотивацію до розкрадання активів компанії-клієнта. Наприклад: майбутні звільнення, відомі співробітникам; несприятливі зміни в оплаті праці співробітників; неотримання підвищення або інших очікуваних заохочень; поведінка співробітників, що вказує на незадоволення компанією-клієнтом, включаючи зневаження політикою і процедурами компанії-клієнта.

Наявність таких або подібних факторів ризику є підставою для їх урахування аудитором у випадку виявлення суттєвого викривлення фінансової звітності внаслідок шахрайства.

Отже, як зазначає С. В. Бардаш, саме на стадії попереднього планування мають формуватися типові гіпотези про можливі порушення. У процесі планування і здійснення перевірки інформація про діяльність повинна поповнюватись і уточнюватись. Це необхідно для правильного і своєчасного проведення корегування видів, трудомісткості й обсягу необхідних процедур, методики одержання доказів, виявлення суперечностей інформації [1, с. 154–155].

Етап 2. Узагальнення зібраної інформації у вигляді потенційного ризику шахрайства.

Керуючись рекомендаціями, викладеними в МСА, аудитор може розглядати фактори ризику окремо або в сукупності. Практика аудиту показує, що наявність ризику шахрайства стає очевидною тільки тоді, коли отримана інформація комбінується або розглядається у сукупності. Аудитори накопичують інформацію щодо виявлення ризику шахрайства, зібрану з таких джерел: обговорення між учасниками аудиторського завдання; запити до керівництва та співробітників; попередні аналітичні процедури; інші процедури, перш за все, процедури прийняття і продовження аудиторського завдання, отримання загального розуміння бізнесу клієнта, його внутрішнього контролю, факторах аудиторського ризику, включаючи властивий ризик; аналіз наявності факторів ризику шахрайства.

Ця інформація не обов'язково вказує на наявність ризику суттєвого викривлення фінансової звітності внаслідок шахрайства. Вона також не обов'язково потребує аудиторської реакції у відповідь. Важливо при накопиченні доказів не поспішати викреслювати певну інформацію без її аналізу в контексті всієї зібраної інформації. Якщо виникають сумніви, то таку інформацію краще залишити.

Етап 3. Виявлення ризику, який може привести до суттєвого викривлення фінансової звітності внаслідок шахрайства.

Після накопичення інформації щодо виявлення ризику шахрайства здійснюється її загальне оцінювання. Процес узагальнення і аналізу інформації дозволяє аудитору, перше, зрозуміти, чи може зібрана інформація, окремо або у сукупності, вказувати на обставини, за яких може відбуватись шахрайство, а по-друге, трактувати ці обставини як потенційний ризик шахрайства.

Для цього зібрану інформацію аудиторам необхідно розглядати в контексті: виду можливого ризику (недобросовісного складання фінансової звітності або незаконного привласнення активів); значущості потенційного ризику (відношення до окремого сальдо рахунку, класу операцій, твердження або фінансової звітності в цілому); яким чином інформація відноситься до ознак шахрайства (можливість, мотивація, засіб).

Зібрана з різних джерел інформація може бути суперечливою. Окрема інформація може вказувати на обставини потенційного ризику шахрайства, інша – ні. І тільки комбінування, здавалось би, не відповідної одна одній інформації, складає єдину картину.

Під час оцінювання накопиченої інформації корисно її розглядати, враховуючи три ознаки шахрайства (можливість, мотивацію або засіб), які, переважно, наявні, коли здійс-

## ОБЛІК, КОНТРОЛЬ ТА АУДИТ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

нуються шахрайські дії. Це означає, що аудитори визначають, чи вказує інформація на можливість здійснити шахрайство і на мотивацію або засіб для здійснення таких дій. Характер ознак може допомогти аудитору визначити вид ризику і компоненти фінансової звітності, на які він впливає. Накопичена інформація може вказувати на одну, дві або одразу на три ознаки. Хоча ризик суттєвого викривлення фінансової звітності внаслідок шахрайства за наявності трьох ознак – найвищий, аудитори можуть їх не помітити. З іншого боку, навіть якщо немає всіх цих ознак, шахрайство все одно може бути здійснене. Тому аудиторам необхідно більш детально і конкретно описувати потенційний ризик шахрайства: де можливо, вказувати залишки на рахунках; класи операцій або твердження, які зазнають впливу; характер впливу (завищення або заниження); вид можливого викривлення.

Етап 4. Оцінювання потенційного ризику шахрайства.

Виходячи з вимог МСА, аудитор повинен планувати аудиторську перевірку так, щоб виявити суттєві викривлення інформації у фінансовій звітності клієнта, включаючи порушення, що виникли внаслідок шахрайства. Якщо аудитор виявив у потенційному ризику шахрайства ознаки, що вказують на суттєве викривлення фінансової звітності, такий ризик вважається встановленим ризиком шахрайства. Для того, щоб визначити, чи може потенційний ризик шахрайства вказувати на ризик суттєвого викривлення фінансової звітності, аудитори аналізують: вид шахрайства, ознаки якого виявлення; ймовірність виникнення ризику (чи приведе здійснене шахрайство до викривлення фінансової звітності); значущість ризику (чи приведе потенційний ризик шахрайства до суттєвого викривлення фінансової звітності).

Зазвичай реакцією аудитора на всеохоплюючий ризик є зміна загального підходу до аудиту. Діями аудиторів у відповідь на оцінені ризики є також зміна характеру, строків і обсягу аудиторських процедур на рівні сальдо рахунку або класу операцій.

Аудиторам слід оцінювати встановлений ризик шахрайства, враховуючи оцінку внутрішньокорпоративних програм та інших засобів контролю, спрямованих на попередження або виявлення шахрайства і помилок.

МСА 240 рекомендує аудиторам оцінювати аудиторський ризик з урахуванням спроможності системи внутрішнього контролю виявляти факти шахрайства. У такій ситуації достатньо, щоб аудитори розглянули основні цілі і функціонування таких програм та інших аналогічних засобів контролю, а потім – дали оцінку ризику, виходячи з отриманої інформації. На практиці у багатьох випадках аудитори вважають, що компанія-клієнт не розробила і не впровадила програми та інші засоби внутрішнього контролю, достатні для зниження ризику шахрайства. Таке судження передбачає реакцію аудитора у відповідь на оцінені ризики.

Хоча стандарти аудиту і встановлюють процес оцінювання ризику шахрайства, в результаті якого виявляються і документуються окремий ризик шахрайства і дії аудитора у відповідь на цей ризик, це не змінює загального підходу до оцінки аудиторського ризику. Так, згідно МСА 315, аудиторський ризик на рівні залишків на рахунках бухгалтерського обліку і класів операцій складається з трьох компонентів: властивого ризику, ризику контролю і ризику невиявлення. МСА рекомендують аудитору розглянути (оцінити) встановлений ризик суттєвого викривлення внаслідок шахрайства, але ця вимога не додає інших компонентів до моделі аудиторського ризику внаслідок того, що ризик шахрайства поєднує ознаки і властивого ризику, і ризику контролю.

Етап 5. Розроблення дій у відповідь на встановлений ризик шахрайства.

Якщо аудитор вважає, що встановлений ризик може суттєво вплинути на фінансову звітність, він повинен провести належні модифіковані або додаткові процедури, які прийнято називати діями у відповідь на оцінені ризики суттєвого викривлення фінансової звітності внаслідок шахрайства. Ці дії залежать від характеру і значущості встанов-

**ОБЛІК, КОНТРОЛЬ ТА АУДИТ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

леного ризику шахрайства, а також від корпоративних програм й інших засобів контролю, що попереджають і виявляють цей ризик, та поділяються на загальні та специфічні.

Зазвичай, аудитори використовують загальні дії у відповідь на оцінені ризики шахрайства, що впливають на всю фінансову звітність. Такі дії обумовлені способом проведення аудиту, але незалежно від цього завжди існують обставини, які вказують хоча б на одну ознаку встановленого ризику шахрайства (наприклад, ризик неефективного функціонування системи внутрішнього контролю), тому загальними діями для кожної аудиторської перевірки є такі: аудитори повинні впевнитись, що персонал, залучений до виконання завдання, має необхідні знання і навички; аудитори повинні впевнитись у достатності контролю над персоналом, який виконує завдання; аудитори повинні проаналізувати вибір і застосування клієнтом принципів обліку.

Специфічні аудиторські дії на встановлений ризик шахрайства стосуються характеру, часових меж та обсягу аудиторських процедур. Такі дії на рівні сальдо рахунку, класу операцій або твердження фінансової звітності варіюються залежно від типів і комбінацій встановленого ризику шахрайства, залишків на рахунках, класах операцій або тверджень, які зазнають впливу. Специфічні дії у відповідь можуть включати тести по суті і тести контролю. Але тести контролю зазвичай не знижують аудиторський ризик до прийнятно низького рівня через ймовірність того, що керівництво компанії-клієнта може скористатись своїм становищем і обійти формально встановлені процедури контролю.

Модифікація характеру, строків і обсягу аудиторських процедур здійснюється таким чином:

- характер аудиторських процедур модифікується у випадках отримання більш надійних доказів або додаткової підтверджуючої інформації (наприклад, виникає необхідність у зборі більшої кількості доказів із незалежних зовнішніх джерел);
- зміна часових меж аудиторських процедур здійснюється для виконання додаткових процедур по суті ближче до кінця року. Тести по суті можуть бути виконані у відповідь на ризик шахрайства, ініційованого у проміжний період;
- обсяг процедур, що застосовуються, повинен відображати оцінку ризику можливого суттєвого викривлення, що виникає внаслідок шахрайства, і може бути модифікований завдяки більшому обсягу вибірки або виконання аналітичних процедур на більш детальному рівні для досягнення більш високого ступеня точності. Наприклад, залежно від ситуації може виникнути необхідність тестування залишків на рахунках або твердження, які за інших обставин вважалися б несуттєвими чи містили низький ризик.

**Висновки і пропозиції.** Отже, дії аудитора повинні бути спрямовані на забезпечення достатньої впевненості в тому, що факти шахрайства в цілому були виявлені. Для цього слід розробити належні процедури аудиту. Результатом цих процедур повинен бути збір достатніх і відповідних аудиторських доказів, які повинні підтвердити відсутність фактів шахрайства, належне відображення наслідків шахрайства у фінансовій звітності, виправлення викривлень. Звичайно ймовірність виявлення фактів шахрайства невисока. Це пов'язано з діями керівництва компанії-клієнта, які, як правило, спрямовані на приховування фактів шахрайства. Тому існує неминучий ризик невиявлення викривлень фінансової звітності, що виникають внаслідок шахрайства, і який не пов'язаний з дотриманням принципів і процедур аудиту. Факт дотримання аудитором принципів і процедур підтверджується адекватністю аудиторських процедур і відповідністю аудиторського звіту встановленим вимогам.

Запропоновані напрямки розвитку методики виявлення й оцінювання аудиторських ризиків, пов'язаних з факторами шахрайства, забезпечать виконання вимог стандартів аудиту, зниження аудиторського ризику, а отже, ефективний менеджмент підприємства.

**Список використаних джерел**

1. Бардаш С. В. Контроль діяльності суб'єктів господарювання: гіпотези та версії порушень : монографія / С. В. Бардаш. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. – 312 с.
2. Бардаш С. В. Причини та зміст удосконалення парадигми внутрішнього контролю / С. В. Бардаш, С. С. Бардаш // European Cooperation. – 2015. – Vol. 5(5). – С. 35–46.
3. Бардаш С. В. Результати аудиту фінансової звітності: підходи до економіко-правової оцінки / С. В. Бардаш // Менеджмент : збірник наукових праць / голов. ред. А. І. Кредісов. – 2008. – Вип. 10. – С. 19–29.
4. Дмитренко І. М. Концепція розвитку аудиту корпоративних систем : монографія / І. М. Дмитренко. – К. : Кондор-Видавництво, 2013. – 362 с.
5. Дорош Н. І. Аудит: методологія і організація / Н. І. Дорош. – К. : Знання, КОО, 2001. – 402 с.
6. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг : Частина 1 та 2 / переклад з англійської мови. – К. : Фенікс, 2013. – 1017 с.
7. Петрик О. А. Аудит: методологія і організація : монографія / О. А. Петрик. – К. : КНЕУ, 2003. – 260 с.

**References**

1. Bardash, S.V. (2008). *Kontrol diialnosti subiektiv hospodariuvannia: hipotezy ta versii porushen [Activity's control of enterprises: hypotheses and versions of violations]*. Kyiv: KNUTE (in Ukrainian).
2. Bardash, S.V. & Bardash, S.S. (2015). Prychyny ta zmist udoskonalennia paradyhmy vnutrishnoho kontroliu [Reasons and subject-matter of the internal control improvement paradigm]. *European Cooperation*, vol. 5(5), pp. 35–46 (in Ukrainian).
3. Bardash, S.V. (2008). Rezultaty audytu finansovoi zvitnosti: pidkhody do ekonomiko-pravovoi otsinky [Results of audit of financial statements: approaches to economic and legal assessment]. *Menedzhment – Management* (Kredisov A.I. (ed.)), issue 10, pp. 19–29 (in Ukrainian).
4. Dmytrenko, I.M. (2013). *Kontseptsiia rozvytku audytu korporatyvnykh system [Development's concept of audit of corporate systems]*. Kyiv: Kondor-Vydavnytstvo (in Ukrainian).
5. Dorosh, N.I. (2001). *Audyt: metodolohiia i orhanizatsiia [Audit: methodology and organization]*. Kyiv: Znannia, KOO (in Ukrainian).
6. *Mizhnarodni standarty kontroliu yakosti, audytu, ohliadu, inshoho nadannia vpevnenosti ta suputnykh posluh [International standards of control of quality, audit, review, other assurance and related services]* (2013). Part 1 and 2. Kyiv: Feniks (in Ukrainian).
7. Petryk, O.A. (2003). *Audyt: metodolohiia i orhanizatsiia [Audit: methodology and organization]*. Kyiv: KNEU (in Ukrainian).

**Никонович Марина Олексіївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансового аудиту, Київський національний торговельно-економічний університет (вул. Киото, 21, м. Київ, 02156, Україна).

**Никонович Марина Алексеевна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансового аудиту, Київський національний торговельно-економічний університет (вул. Киото, 21, г. Київ, 02156, Україна).

**Nikonovich Marina** – PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of Department Financial Audit, Kiev National University of Trade and Economics (21 Kyoto Str., 02156 Kyiv, Ukraine).

**E-mail:** m.nikonovich58@mail.ru

**Барабаш Наталія Степанівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансового аудиту, Київський національний торговельно-економічний університет (вул. Киото, 21, м. Київ, 02156, Україна).

**Барабаш Наталія Степановна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансового аудиту, Київський національний торговельно-економічний університет (вул. Киото, 21, г. Київ, 02156, Україна).

**Barabash Natalia** – PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of Department Financial Audit, Kiev National University of Trade and Economics (21 Kyoto Str., 02156 Kyiv, Ukraine).

**E-mail:** barabash\_n@ukr.net

**Мищенко Анна Олександрівна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри фінансового аудиту, Київський національний торговельно-економічний університет (вул. Киото, 21, м. Київ, 02156, Україна).

**Мищенко Анна Александровна** – кандидат економічних наук, старший преподаватель кафедри фінансового аудиту, Київський національний торговельно-економічний університет (вул. Киото, 21, г. Київ, 02156, Україна).

**Mishchenko Anna** – PhD in Economics, Senior Lecturer of Department of financial audit, Kiev National University of Trade and Economics (21 Kyoto Str., 02156 Kyiv, Ukraine).

**E-mail:** yaremko\_anna@ukr.net